

EGY ÉRTELMISÉGI ÍZLÉSE

Csepeli György interjúja Nagy Endrével

Csepeli György: Gondolom számodra is nagy hatású volt Szelényi Iván és Konrád György könyve, amelyben a két szerző az értelmiség hatalmi pozícióját bizonyos értelemben elővételezte. Aztán összeomlott az egész rendszer, amiben az értelmiségnek kitüntetett szerepe lehetett volna, és lett helyette valami teljesen más. Mennyire lett más ez a más? Mi lett az értelmiséggel? Mi lett a próféciaival?

Nagy Endre: Nekem van az értelmiség kettészakadásáról egy hosszú távú elméletem, amelyik még a reformkorra nyúlik vissza. Azt kevesen tudják – mert csak jogászok ismerik –, hogy Kossuth és Eötvös között volt egy nagy vita. A municipalisták, tehát a vármegyehívők a decentralizmus hívei voltak, s ezt képviselte Kossuth. Eötvös az ellentáborhoz, a centralistákhoz tartozott, a magyar társadalom legműveltebb értelmiségijével együtt, mint Szalay László, Trefort Ágost, Madách Imre és még sokan mások. Voltak tehát Kossuth-ék, akik a vármegyében a magyar nemzet ősi szabadságvágyának beteljesülését látták, s ezt Kossuth még az amerikai beszédében is elmondta. Ám a két társaság szembekerült egymással, és Eötvös a nemzeti tradícióval kapcsolatban kijelentette, hogy sok dolog, amit mi ősi nemzetinek mondunk, csak azért tűnik nemzetinek, mert Nyugaton már régen elfelejtették. Így volt ez a vármegyei igazgatással is. De a különös mégis csak az volt, hogy 1848-ban, valamennyien ugyanabban a kormányban voltak: Kossuth is, Eötvös is és *Széchenyi* is. Én ezt a vitát tartom az ősi népi–urbánus vita kezdetének. Ám Magyarországon azóta megváltoztak a viszonyok, és a két tábor egyre inkább elszakadt egymástól. Most új világ van, és nem tudom, hogy mire fog ez kifutni. Az értelmiséggel a következő van: mint mindig, Magyarországon a forradalmat az értelmiségiek csinálták, lásd *Petőfi*, aki költőként a néppel tűzön-vízen át... És ez 1990-ben is így volt. Tehát az értelmiségiek között nagy vita alakult ki az SZDSZ-en és a FIDESZ-en belül arról, hogy maradjanak-e mozgalom, vagy párttá alakuljanak át? Ez is ennek a vitának volt a következménye. Szerintem itt az értelmiség is két részre szakadt. Az egyik rész, ahová én magamat is sorolom, megmaradt a háttérben. Ennek részint személyi okai is voltak. Én, hogy egy költővel, – T. S. *Eliot* egy versével – fejezzem ki magamat, Alfred *Prufrock* szerelmes énekekben azt mondja, hogy: „*Nem vagyok Hamlet királyfi, nem is törekszem erre; Talán kíséretéből egy udvaronc lehetnék, A kifejlet felé gördítve a cselekményt, Eszköz csupán; tanácsot bőven ont, Boldog, ha szükség van szolgálatára, Előrelátó, furfangos, de gyáva; Mindig magvas szentenciákra kész ő, Bár ostoba; kacag rajta a néző – S néha majdnem a Bolond.*” Én mindig ilyen voltam, hogy nem tartoztam a *Hamletek* közé, de ismerek olyanokat, mint például H. Ö., ő tipikusan Hamlet figura.

Cs. Gy.: *A centralisták vagy a vármegyehívők között érezted volna jobban magad?*

N. E.: Azt mondom neked, hogy én igazában véve szakértő voltam. A közigazgatás átalakításáról leadtam egy olyan szakvéleményt, miszerint szigorúan szét kellene választani a politikai hivatalnokokat és a szakhivatalnokokat. A politikai hivatalnokokat ki lehet cserélni

bármikor, de a szakhivatalnokoknak pályaelv kell, és oda nem szabad a politikának beavatkozni. Azt gondoltam, ha a versenyvizsga bevezetését elfogadják, mindegy, hogy melyik párt valósítja ezt meg. Ez gyengítené a hazai uram-bátyám országot, a korrupciót. Amerikában vagy Franciaországban olyan versenyvizsga van, hogy ha kiírnak egy üres állást, bárki pályázhat az országból, a pályázóknak részt kell venniük egy versenyvizsgán, a jelentkezőket teljesítmény szerint rangsorolják, és a kinevező szerv kiválasztja a rangsor elsőt, vagy pl. választhat az első három közül. Ha ilyet bevezetnének Magyarországon – mondtam én akkoriban –, akkor nagymértékben lecsökkenthető lenne a haveri összefonódás. Én ma is ezen az állásponton vagyok. Ezt a pártatlan nézetemet egy *Marx* idézetből vezetem le, ami *Ricardo* tudományos becsületességéről szól. Az „Értéktöbblet-elméletek”-ben van egy szövegrész, ahol *Marx* a következőket fejt ki: *Malthus* mindig arra az oldalra áll, ahol a szegényeken üthet. *Ricardo* viszont azt mondja, neki mindegy, hogy a termelékenység növekedése tőkést vagy bérmunkást üt agyon, mert a tőkénk, az osztársadalmi tőkénk növekedett. És ezt, hogy a mi tőkénkről van szó – mondja –, ez a nemzet átlaga. Na, én ezen az állásponton vagyok.

Cs. Gy.: *Mintha azt mondanád, hogy kilépsz ebből a mai, azaz másfél száz éves kocsmából. Se ide, se oda nem sorolnád magad?*

N. E.: Azt gondolom, hogy ki is léptem, nem csatlakoztam sehová.

Cs. Gy.: *Lehetséges ez? Mert ha Te ki is vonod magad, lehet, mások nem úgy teszik, és oda sorolnak bennünket, ahova ők akarják, nem törődve azzal, hogy mi kinek, minek tartjuk magunkat.*

N. E.: Ez így van, ennek bizonyos hátrányai is megvannak. De még egy dolgot hadd mondjak: az embereknek van egy eredeti választása. Ezt *Sartre*-tól vettem át, de ebben *Polányi Mihály* hallgatólagos tudáselmélete is megerősített. Van ugyanis egy tézistételező tudatunk, ahol világosan állást kell foglalnunk egy adott dolog mellett. És van egy nem tézistételező tudatunk – *Polányi* szerint hallgatólagos tudásunk („fókuszált tudatosság”) –, amelyben nem vagyunk teljesen tudatában a döntéseinknek, és mégis itt dőlnek el a dolgok. Ha azt kérdezed tőlem, hogy e háttértudatomból mit tudok fölfedezni, azt mondom: én egy keresztény, liberális és magyar-orientált gondolkodó vagyok, nem különösebben kitéve a színre ezt a meggyőződésemet. Tehát azt gondolom, hogy a nemzet átlaga álláspontján vagyok.

Cs. Gy.: *A keresztényt és a liberálist értem, de mi a magyar?*

N. E.: Hogy mi a magyar, ennek megválaszolásához a mai helyzetből, illetőleg a trianoni békéből kell kiindulni. Vegyünk egy példát. *Litván György* végigköveti *Jászi Oszkár* egész pályáját. *Jászi* a nemzeti államok kialakulása és a nemzeti kérdés megválaszolásában odaállt a nemzetiségek mellé, barátkozott a cseh és a román értelmiségiekkel. Megkötötték a trianoni békét, elment Bukarestbe, és látta, hogy el akarják törölni a magyar nemzetnek még az írmagját is az ősi magyar földről. Azt írta erről: „a sírás fojtogat, de nem szólok, mert nem akarok a *Horthy*-korszakon segíteni”. És ez a dilemma mind a mai napig fennáll. Az egyik a határon túli magyarok problémája, ami miatt én magyarnak érzem magam, a másik dolog pedig az, hogy a magyarság egyes demográfiai előrejelzések szerint ötven év múlva lehet,

hogy hét és fél millió, nyolc millió lesz, tehát a magyarság el fog olvadni. De ez nem csak magyar, hanem európai probléma is. És majd azon fogunk vitatkozni, hogy ujugurokat, vagy kínaiakat telepítsünk-e Magyarországra, mert amazok mégis valami ősi magyar vonatkozásban állnak velünk vagy pedig engedjünk be bárkit.

Cs. Gy.: Milyen módon befolyásolhatnád ezt a folyamatot? Vagy csak nézed, mint a paraszt, aki várja a vihart?

N. E.: Körülbelül azt gondolom, hogy csak nézem.

Cs. Gy.: De akkor ez egy nagyon passzív magyarság.

N. E.: Hogy mondjam Neked, itt meg a *Móricz* Zsigmondra utalok, aki azt mondta: „Hagyd a politikát és építkezz!” És az építkezés azt jelenti, hogy lássuk el tisztességesen a feladatunkat, ahova az élet állított bennünket. Tartsunk rendes előadásokat, és írjuk meg cikkekben, amit gondolunk.

Cs. Gy.: Ez nem struccpolitika?

N. E.: Nem. Ha azt akarod, hogy az álláspontod érvényre jusson, be kell avatkozni a politikába, és ez *Max Weber* szerint azt jelenti, hogy diabolikus hatalmakkal szövetkezik az, aki a politikába beavatkozik. Amikor a keresztény pártok megalakultak, nekem az volt a véleményem, hogy nincs szükség keresztény pártokra. Mert a kereszténység komolyabb dolog, mint a pártpolitika. Ma is ez a véleményem. Annak idején ezt le is írtam, és mint hallottam, ez nagy vitát kavart a Kereszténydemokrata Párt berkeiben. Ez a kérdés nekik is lelkiismereti válságot okozott. Szerintem a kereszténység és a vallás komolyabb dolog, mint hogy a politikába beavatkozzon. Mint *Weber* mondja „*A politika mint hivatás*”-ban: két fajta etika van, az egyik a felelősségetika, a másik pedig a lelkiismereti etika, és ez utóbbit csak halálosan komolyan lehet képviselni. Nem egy fiáker, amit leállítunk, amikor akarunk, – mondja *Weber* –, olyan szegénynek kell lenni, mint *Jézus Krisztus* vagy *Buddha* voltak, és ennek van egy méltósága. De csak akkor, ha következetesen képviseljük. Én ehhez állok közel.

Cs. Gy.: Láthatóan téged mind a két etika mélyen érint.

N. E.: Én ott voltam a Szabad Demokraták első összejövetelén, amelyen szakértők is részt vettek, '89 őszén. De akkor már tudtam, hogy 1990-ben megyek Amerikába, már akkor Pécsen dolgoztam, és vállaltam egy közvetítő szerepet. De ott volt *Kis János* is, és emlékszem azt mondta, a rendszerváltások tanulsága az, hogy az első szavazáson milyen eredmény ér el egy párt, az 20-30 évig megszabja a politikai párt erejét. Engem akkor azzal bíztak meg, hogy értelmiségiként vegyem föl a pécsi pártszervezővel a kapcsolatot, és a Szabad Demokraták programját képviseljem. Felhívtam az illetőt, és a következőt mondtam neki: én vagyok megbízva, mint szakértő, hogy fölvegyem a kapcsolatot, és gondolkozzunk a Szabad Demokraták szervezésén. Azt mondja nekem az illető, később személyesen is megismertem: „Ugyan már, nehogy a pesti zsidók mondják meg nekünk, hogy kell szervezkedni.” Érted? Később kiderült, hogy ez egy kocsmáros volt, és a kisvállalkozók, akik a kommunizmus ellenességük miatt csatlakoztak az SZDSZ-hez, ilyen álláspontot képviseltek. Úgyhogy aztán én be is fejeztem itt mindent, és utána átvette ezt *B. Z.*

Cs. Gy.: Azt hiszem, nem csak a kocsmáros volt rossz helyen, te is rossz helyen voltál, mert neked az MDF-hez kellett volna menned.

N. E.: Na, most várjál. Az MDF-fel a következő volt. Amikor 1990-ben megjelent velem egy interjú -ami olvasható a „*Kis Prométheuszi pillanatok*” címmel megjelent kötetemben-, felhívott T. J. a Népművelési Intézetből, azzal, hogy Endre, neked nálunk, vagyis az MDF-ben volna a helyed. Erre azt mondtam neki, hogy én nem akarok a politikába beavatkozni. Emlékszel, mikor G.A.-val együtt voltunk 2000-ben Olaszországban egy *Bibó*-konferencián, sokat vitatkoztunk, és G., aki a legmagasabb SZDSZ-es körökkel volt barátságban, azt mondta nekem: „Ide figyelj Endre, miért nem lépsz be közénk? Hát, mégis csak a Szabad Demokraták között volna neked a helyed!” Mondtam neki: engem már hívtak az MDF-hez is, de én nem megyek sehova. Én nem vagyok politikus típus. Aki politikusnak megy, annak rendíthetetlen erővel kell rendelkeznie. Látom a politikusokon, hogy nekik is vannak problémáik. Csak az válassza a politikát hivatásul– mondja Max Weber –, aki képes is azzá válni, megállja, hogy etikailag kétes eszközökhöz nyúljon, van benne hit és fanatizmus. És aki ezt vállalja, annak nem szabad megrendülnie. Én sajnos nem ilyen vagyok.

Cs. Gy.: Én nem is arra bízatlak, hogy lépj be a politikába, de az irányvonal, amit kijelölsz, a liberalizmus, a kereszténység és a magyarság, az óhatatlanul meghatároz egy politikai profilt. Tanácsadóként nem tudod magad kivonni a politikai térből. Ha akarod, ha nem, benne vagy a politikában.

N. E.: Mikor a FIDESZ uralomra került, akkor találkoztam K.L.-val, akit korábbról ismertem. Azt tanácsoltam neki, hogy a közigazgatásban az a legfontosabb, hogy a politikából kivegyük a szakhivatalnoki réteget. És akkor ő azt mondta nekem, hogy Endre, gyere majd vissza két év múlva. Vagyis akkor ott egy leszámolási akció lett volna az államigazgatásban megbúvó kommunistákkal szemben. De azóta már megindult valami ezen a téren, csak a versenyvizsga nincs meg, mert attól még fél a magyar politika.

Cs. Gy.: Minisztériumok sincsenek, melyek léte az alapfeltételt képeznék. A jelenlegi kormányzat felépítése ellentmond a közszolgálati ságnak. A kormányzati intézmények túlpolitikáltsága az elmúlt két évtized egyik legnagyobb tragédiája.

N. E.: Hát, igen. És nemcsak ez, hanem az is, hogy a színház, az irodalom, a zene, az egyetem mind át vannak politizálva. Az én eszményem az lett volna, hogy amikor a szocialista és liberális kormány van hatalmon, akkor adnak egy díjat a *Csurkának*. És amikor jobboldali kormány van hatalmon, akkor meg ők tüntetik ki *Konrád Györgyöt*. Mert lehet, hogy a Konráddal nem értünk egyet politikailag, de mint író, miért ne lehetne díjazni? És Csurkával is ugyanez volt a helyzet. Én azt látom, hogy a tiszta esztétikai értékekkel szemben ma az az elv érvényesül, hogy ki hová csatlakozott, és milyen politikai állásponton van. És én ezzel nem értek egyet. Lehet, hogy ez soha nem valósul meg Magyarországon, de mégis külön kellene választani. Mert ez a mostani állapot megrontja a tiszta esztétikai, tudományos, morális, sőt még a vallásos értékelést is. Vagy itt van a *Kertész Imre*-probléma. Kertész Imre szerintem Magyarország legnagyobb írója. Azért, mert Kertész Imre kritizálja a kormányt, nem lehetne neki egy díjat adni? Például úgy is lehetne a szembenállást csökkenteni, ha az ellenkező pártból is elismernék a másik esztétikai, morális, tudományos, sőt ne adj Isten, még vallásos teljesítményét is. Azt mindenki elismeri, hogy Konrád György jó író, de azt kellene

kimondani: Konrád jó író, de szerintünk rossz politikus. Mint politikussal szemben állunk, de mint írókat elismerjük. Ez ilyen egyszerű. De e helyett mi van? A politikus helyett az írókat elvetik, ami kártékony. De persze fordítva is igaz. Nem értünk egyet Csúrkával, mert politikailag szerintünk hibás nézeteket képvisel. De attól még, mint írókat elismerhetjük.

Cs. Gy.: Sikerült Senki Szigetére költözöd.

N. E.: Megvan a hátránya is ennek a dolognak, miután senkihez nem csapódomok.

Cs. Gy.: Mert ha ebből a pozícióból beszélsz, akkor mindenki azt hiszi, hogy a másikkal tartozol.

N. E.: Van ebben valami. De ugyanakkor, itt volt a 70. születésnapomon ez a konferencia. Ott volt *Pető Iván*, *Bihari Mihály* és *Karácsony András* is, meg Te is az *Örkény* Antival. Szóval széles a paletta, akik barátjuknak ismernek el. Mert van egyfajta szféra, ami összekötheti a legkülönbözőbb világnézetű embereket is. Ezt is a már idézett T. S. Eliot-tól tanultam meg. *Goethe* azt kérdezi „*A bölcs*” című írásában, hogy lehetséges-e élvezni egy kereszténynek a materialista *Lucretius Carus* „*De Rerum Naturá*”-ját vagy az indiai „*Bhagavad-Gítá*”-t, nemcsak mondjuk a keresztény ihletésű „*Divina Commedia*”-t? Mert a politikai világnézeti különbségek fölött áll a költészet bölcsessége. De szerintem, nemcsak a költészet bölcsessége emelkedhet felül a politikai-világnézeti különbségeken. Mert a különböző világnézetek és konfesszionális vallási meggyőződések fölött ott van a világlátás, ahol együtt lehet működni a gyakorlatban és vitatkozó egyetértésekben más világnézetű emberekkel is, akiket a tőlem való különbözőségükben is kompetensnek ismernek el. Tehát van ízlés és ízléstelenség, és az ember nem csatlakozhat oda, amit ízléstelenségnek tart, akármelyik oldalról mutatkozik is az. De ezt a fajta világlátású együttműködést nagyon nehéz megteremteni.

Cs. Gy.: Pedig ez lenne az igazi értelmiségi feladat, megteremteni a kapcsolatot, és felépíteni a hidat a két part között.

N. E.: Annyiszor próbáltam létrehozni ilyen szervezetet. Amikor volt a '94-es választás, egy 22 éves autószerelő autóstoppos fiút vettem föl Pakson. Beszédbe elegyedtünk a közelgő választásokról. Elmondta nekem, hogy ő nem megy el szavazni, mert rajta nem múlik semmi, de a szülei elmennek *Horn* Gyulára szavazni, mert *Horn* majd hazahívja *Németh* Miklóst Londonból, és ketten rendbeteszik az ország dolgát. Tehát mitológiák szerint szavaznak az emberek!

Cs. Gy.: Nagyon fontosnak tartom, amit mondtál az ízlésről. Mi ez az ízlés? S honnan van ez benned? Veled született? A génjeidben van? Vagy a szocializációd részeként alakult ez ki?

N. E.: Gyerekkoromból van bennem. Én Ózdon születtem, és ott is éltem 14 éves koromig. Anyám családja vasgyári tisztviselő család volt, apám pedig paraszti családból származott. A paraszti nagyapámék a '40-es években egy szép nagy házat építettek, és amikor érezték a kommunistákat közeledni a hatalomhoz 1946-47-ben, féltek, hogy betelepítenek hozzájuk valakit. Ezért apámékát, a fiatal párt rábeszélyt, hogy költözzenek hozzájuk, a falusi részbe. Mert Ózdon térbelileg is elvált a gyár és a régi falu. Anyám nem akart a parasztok közé menni, de végül beadta a derekát. Így én már két családba születtem bele. Az anyám családjába, ahol öt lány volt, és ott lehetett hallani *Shakespeare*-ről, nyelveket tanultak, és finom polgári süteményeket sütöttek, női szeszélyt, meg ilyesmit. A másik nagyanyám pedig

túrós lepényt sütött a kemencében, ami nekem nem volt elég édes. Az apám családjában, az én paraszti nagyszüleim egy könyvet nem olvastak el életükben. Úgyhogy, amikor én *Illyés Gyulától* kezdtem olyanokat olvasni, hogy a nagyapja a gerendáról levette a könyvet, én ezen igen elcsodálkoztam. Ezért az én számomra teljességgel az anyai család volt a döntő. Mert ott mindig érdekes dolgok történtek. Az apai családot pedig egyáltalán nem kedveltem, és a parasztokról rossz volt a véleményem. Így aztán – megmondom őszintén, – a népi mozgalmak is távol álltak tőlem. Gimnazista koromban a népi írókat, pl. *Móricz Zsigmond*ot sem szerettem, mert nekem akkor *Dosztojevszkij* meg *Tolsztoj* tetszett.

Még hadd mondjak el annyit apámról és anyámról, hogy sugárzott róluk az egyenesség és a becsületesség. Apám a focit szerette, de hazafelé mindig betért a templomba imádkozni. Anyám pedig, egyszer mikor hittan beiratkozás volt az iskolában, és azzal akarták őt lebeszélni, hogy nem fogják a gyereket felvenni az egyetemre, a Bibliával válaszolt: „Nemcsak kenyérrrel él az ember”. Úgyhogy így kerültem én el 14 éves koromban a pannonhalmi bencés gimnáziumba. Ahol meg azt tanultam meg, hogy semmi nem számít, még a vallásosság sem, de az embernek jó tanulónak kell lennie. Én a gimnáziumban napi 4-5 órát tanultam.

Nem tudom miért, de én polgári beállítottságú ember voltam világéletemben. Bár nagy magyar vagyok belülről, hadd mondjak el egy történetet. *Szentkuthy* Miklóssal készült egyszer egy interjú, ami a *Kortárs*-ban jelent meg. Ott ő elmondta, hogy feljött hozzá látogatóba *Szabó Lőrinc*, *Németh László* és *Illyés Gyula*, szóval a nagy népiek, és fölmentek az emeleti szobába a magyar nemzet nagy sorsproblémáit taglalni. De őt sohasem hívták maguk közé, mert komolytalannak tartották. És akkor a riporter megkérdezte *Szentkuthy*t: „Mégis, Maga hogy áll a magyarságával?” A válasz így hangzott: „Tudja, én sohasem vettem rész a nagy nemzeti mozgalmakban, a regényeim is mind idegen földön, idegen szereplőkkel játszódnak, de ha már szint kell vallanom, én bevallom magának, nos: én mélymagyarnak gondolom magam”. Na, körülbelül így vagyok én is. Lehet, hogy ez finnyáság... De azért, mégis van egy intellektuális színvonal, és vannak pozitív példák, amelyeket én úgy fogalmaztam meg, mint *Cs. Szabó László* vagy *Márai Sándor*, vagy a már többször hivatkozott *T. S. Eliot*. Hát ilyenek felé vonzódok én is.

Cs. Gy.: Hogyan lehetne domináns mintává tenni ezt az attitűdöt, ezt az ízlésre alapozott közvetítő szerepet, ami egyszerre liberális, magyar és keresztényi?

N. E.: L. A.-sal, aki a kilencvenes évek második felében ott tanított a pécsi tanszéken, beszélgettünk erről, és azon gondolkodtunk, hogy létre kéne hozni egy olyan egyesületet, amely a politikához nem csatlakozó értelmiségieket foglalná magába, és ez lehetne egyfajta szellemi klub. Erre találta ő ki a *Védegylet*et. Na, de mi lett a *Védegylet* vége? Amikor L. A. politikai porondra akart lépni, épp akkor találkoztam vele Szombathelyen, és azt kérdeztem tőle: „Andris, pénz nélkül mit akarsz? Politikában ezt nem lehet!” Erre azt válaszolta, hogy: „De lehet, majd elindítunk embereket hét megyében, és ha nem sikerül bejutnunk a parlamentbe, akkor is lesz egy jó aktivista háttérbázisunk.” De nem sikerült. Láttam, hogy kik csatlakoztak hozzá Szombathelyen: mind nagyon értelmes, okos ember volt, és mégsem sikerült neki tért nyerni. Ide figyelj! A század elején a polgári radikálisok voltak az egyik oldalon, a másik oldalon pedig a konzervatívabb szellemű *Tisza-féle Munka Szemléje* kör. Ezt

követően jött létre a *Magyar Társadalomtudományi Egyesület* a *Társadalomtudományi Társaság*-ból kiszakadt radikális szociológusok köréből. Oda is olyan komoly emberek írtak, mint *Heller Farkas* vagy *Bartók György*, a mára elfelejtett filozófus. De az utóbbi körnek nem volt olyan tömegbázisa, mint a *Huszdik Század*-nak. Azt látom, hogy a magyar társadalom, amely öt forradalmat élt át az elmúlt 150 évben – 1848, 1918, 1944, 1956, 1989 –, mindig az extremitások felé vonzódik. Nagy nekibuzdulások, sikertelenségek, és aztán semmi. Közben kussolás van, és egyszer csak azt mondják az emberek, hogy ebből most elég volt, és akkor nekiszalad az ország egy újabb forradalomnak. Sokszor teljesen reménytelenül. Én azt gondolom, hogy ez egy ilyen ország, amely úgy ingadozik, mint a „kompország”, jobbra-balra. Most egy új világ kezdődik, Gyuri. Meg kell, hogy mondjam Neked, ez már egy olyan világ, amely a komputerezálódással, az intelligens mobilokkal, meg az új technikai kultúrával túlmutat már az én koromon. Nézem az egyetemi hallgatókat, akiket tanítunk... Néhány emberben talán még megmozdul valami, ami bennünk is, amikor mi fiatalok voltunk. Gyuri, egyszerűen vártuk, hogy megjelenjen egy új könyv! A mai generációban...?!

Cs. Gy.: *Az értelmiségi skizmának, amelyről a centralisták és a vármegyeipártiak kapcsán beszéltél, a XX. században van egy új dimenziója, s ez a Holocaust és Trianon. Mindkettő olyan tapasztalati univerzumot generál, amely kölcsönösen, sajnos nem összeköt, hanem szétválaszt. Ezt hogy látod? És ebből hogy lehetne kijönni?*

N. E.: Én a következőt látom.....

Cs. Gy.: *Az egyik barátom örül, hogy 1941-ben visszatért Erdély, a zsidó barátom meg azt mondja, hogy "az egész családomat Erdélyből vitték el..."*

N. E.: *Vas István pedig leírja az önéletrajzában, hogy nagyon örült, amikor visszakaptuk Kassát, meg a Felvidéket, bár éreztük, hogy ennek következménye lesz.*

Cs. Gy.: *De lett is!*

N. E.: Na, a Vas István egy jó példa! Keresztény volt, kommunista és zsidó. Ez nagyon jó érzés. De figyelj meg, hogy marginalizálódott! Ki olvassa manapság Vas Istvánt? Senki. Én azt gondolom Gyuri, hogy mikor a '90-es években megjelentek olyan cikkek, mint az „*Apák és fiúk*”, vagyis, kezdték felpiszkálni, hogy kinek voltak zsidó-kommunista ősei, és a zsidóságból – nagyon óvatosan fogalmazok – nem tört elő a páni félelem, amire a keresztyén Magyarország jelszava inspirálta őket, akkor talán megfontolták volna Bibó mondását: „Demokrata az, aki nem fél”. Nos, akkor talán el lehetett volna kerülni azt, hogy feléledjen az antiszemitizmus. Itt meg azt kellett volna, hogy tessék már ezt az ősi ellentétet. Mert a kettősség úgy alakult, hogy a zsidó értelmiség jórészt az urbánusok oldalára csatlakozott, na de ki volt a népiek *Válasz* című folyóiratának főszerkesztője: *Sárközi György*, aki zsidó volt! Tehát lett volna lehetőség az átjárásra! És 1945-ben volt egy nagy demokrácia vita, ahol a kommunisták és a népiek....

Cs. Gy.: *Sárközit deportálták!*

N. E.: Igen, igen, hát persze. És *Radnóti Miklós* is odaveszett. Na de 1945-ben volt egy nagy demokrácia vita, amelyhez - *Erdeitől* kezdve *Rákosiig* -, mindenki hozzászólt. Ott azt mondta Erdei, hogy a legműveltebb urbánus rész *Szekfü* Gyula körül gyülekezett, de nekünk mégis a népiesek a szövetségeseink, és *Lukács György* is emellett tette le a voksát az 1945 utáni

írásaiban. Vagyis volt egy nemzeti urbánus réteg, amely éppolyan művelt volt, mint a zsidó értelmiség, és többnyire magyar nemesi származású volt. Mert nézd meg: *Babits* Mihály és *Bibó* István szülei kismesek voltak, éppúgy, mint *Horváth* Barna szülei is! Tehát volt itt egy olyan nemesség, egy nemzeti urbánus réteg, – ahogy én neveztem őket –, akiknek a vidéki udvarházában franciául tanultak és olvastak, és ez a réteg szót értett a zsidó értelmiséggel! Például *Babits Szabó* Ervinnel akart összefogni az első világháború idején egy békemozgalomban, ami azonban soha nem jön létre!

Cs. Gy.: Halálát követően Bibó István nem lehetne egy ilyen szellemi találkozási pont?

N. E.: Olvasd el L.A. írását! Annak idején ugye, megalakult a *Bibó István Szellemi Műhely*, melynek akkor *Göncz* Árpád volt az elnöke, *Huszár* Tibor és *Kende* Péter pedig az alelnökei, és még *Gyurcsány* Ferenc is megjelent ott. Ez egy baloldali kör lett, Gyurcsány megjelenésére pedig L. A. úgy reagált, hogy *Bibó*t nem lehet kisajátítani. Ha megnézzük, a *Bibó István Szellemi Műhely* baloldali, és kezdték *Bibó*t nagyon elvinni baloldalra. Ezt látva L.A. – aki egyébként egy színvonalas konzervatív filozófus –, magának *Bibó*nak ment neki, kárhoztatva a *Bibó*-kultuszt. Érted ezt? Azért, mert nem tetszik neki, hogy a *Bibó István Szellemi Műhely* a baloldalra sorolt, nekimegy *Bibó*nak!?

Cs. Gy.: És ha nem Bibó, akkor ki? Mert itt, ugye össze kell hozni egy galériát a halottakból, akiknek már elkezdted sorolni a nevét Vas Istvántól Babitsig. Össze kellene hozni egy galériát az élőkől is. A mi fiaink és unokáink képesek lesznek-e kijönni ebből a konfliktusból? A szavaidból úgy tűnik, hogy azon az áron fognak kijönni a konfliktusból, hogy elfelejtik az egészet.

N. E.: Na nem, nem. Mert igazából véve a reformkorban egy értelmes vita volt, s az is egy értelmes vita lett volna, hogy a rendszerváltás idején vajon gyors átmenetre vagy lassú, óvatosabb közelítésre van inkább szükség. Lehetett volna arról vitatkozni, hogy ne sietessük a privatizációt, mint ahogy a csehek sem rohantak előre vele. Erről értelmes vitákat lehetett volna folytatni. Mert az tényleg izgalmas kérdés, hogy mennyire menjünk bele a kapitalizmusba? Miként lehetne kipróbálni egy úgynevezett harmadik vagy negyedik utat? De – úgy látszik-, mindez várat még magára.

Cs. Gy.: Köszönöm az interjút!